

KARAKTERNA EDUKACIJA I KULTURA

Nada Gosićⁱ

Primljen: 24. 9. 2024.

Prihvaćen: 13. 5. 2025.

U članku se nastoji pojasniti međusobna povezanost karakterne edukacije i kulture te utjecaj jedne na drugu. Polazeći od određenja karakterne edukacije utemeljitelja moderne teorije o karakternoj edukaciji Thomasa Lickona, istražuje se mjesto i koncept karakterne edukacije u suvremenom obrazovanju s naglaskom na komplementarnost etičke i karakterne edukacije te na holistički i integrirani pristup kojim se promiču moralne vrijednosti, etika i socijalne kompetencije kao sastavnice kulturnih vrijednosti. Kulturno osjetljiva nastava sama je sebi otvorila prostor s ciljem da ukaže na nužnost pripremanja učenika i studenata za život u globaliziranom svijetu te da pojasni svoju ulogu u povezivanju karakterne edukacije i kulture. U cilju poticanja rasprave o međusobnom odnosu etičke, karakterne i kulturno osjetljive edukacije, u završnom dijelu članka predlažu se ključni ishodi sva tri obrazovna pristupa za osnovne i srednje škole te za fakultete.

Ključne riječi: *kultura; etička edukacija; karakтерна edukacija; kulturno osjetljiva edukacija; multikulturalnost*

Uvod: karakтерна, etička i kulturno osjetljiva edukacija¹

Interes za obrazovanje djece i mladih koje će omogućiti formiranje njihova karaktera seže duboko u povijest. Spomenimo ovdje Ari-

ⁱ Nada Gosić, Internacionalna akademija nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini, Razred za humanističke znanosti i kulturu, Radnička cesta 34, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina; nada.gosic5@gmail.com

¹ Dio rada izložen je na znanstvenom skupu *Obrazovanje i kultura* koji je – u organizaciji Razreda za humanističke nauke i kulturu Internacionalne akademije nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini i Katedre za opću kulturologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zenici – održan u Zenici 6. 6. 2024.

stotela prema kojem tek obrazovanjem čovjek postaje dobar građanin te koji ističe da obrazovanje ne bi trebalo biti samo stjecanje znanja nego i razvoj moralnog karaktera (Aristotel, 1998, 254–259), potom Johna Lockeja koji u djelu *Misli o odgoju* tumači da se ljudi rađaju kao ‘prazne ploče’ i da sve što znamo i činimo dobivamo obrazovanjem (Kalin, 1982, 103–105) te Jean-Jacquesa Rousseaua koji u djelu *Emil ili o odgoju* između ostalog govori o obrazovanju primjerenom uzrastu djece i mladih, o učenju iz negativnih primjera te o odgoju i obrazovanju prilagođenom individualnom razvoju pojedinca (Kalin, 1982, 115–116). Charlotte Mason, britanska pedagoginja i reformatorica, u serijalu knjiga *Some Studies in the Formation of Character* zalagala se za liberalni model obrazovanja djece, odnosno za one obrazovne metode koje bi trebale pomoći djeci da prirodno razviju i ojačaju dobre karakterne osobine. Booker T. Washington u svojoj autobiografiji *Up from Slavery* ukazuje na nužnost uvođenja karakterne edukacije, a njegova ideja o jednakosti u obrazovanju djece afroameričkog porijekla i djece iz drugih marginaliziranih skupina može se smatrati pretečom kulturno osjetljive nastave. Ovome treba dodati i to da je jedan od najstarijih dokumenata o karakternoj edukaciji izvješće američke vlade naslovljeno *Character Education. Report of the Committee on Character Education of the National Education Association* iz 1926. godine. U ovome radu odabrane su one definicije karakterne edukacije čiji su autori željeli naglasiti potrebu uvođenja karakterne edukacije u vrijeme kada se javio snažni zahtjev za moralnim propitivanjem posljedica znanstveno-tehnološkog napretka, kao i za reformom obrazovnog sustava jer je utrka za boljim životnim standardom rezultirala zanemarivanjem odgoja djece i mladih što se odrazilo na njihovo ponašanje i djelovanje kako u školi, tako i u društvu.

Imajući u vidu da su obrazovne institucije uz roditelje najodgovornije za suzbijanje mladalačkog nasilja, okrutnosti prema slabijima od sebe, nepoštivanja autoriteta, neiskrenosti i nekim vidovima samodestruktivnosti i sl., započela je u SAD-u jedna od obimnijih reformi obrazovanja. U okviru nje posebna se pažnja poklanjala etičkoj i karakternoj edukaciji. Potrebu razlikovanja ta dva obrazovna pristupa naglasio je Thomas Lickona, u svijetu poznat kao utemeljitelj moderne teorije o karakternoj edukaciji. Analizirajući negativno ponašanje djece i mladih

Thomas Lickona, odgovarajući na pitanje što je karakterna edukacija, kaže:

»To je namjerno nastojanje da se kultivira vrlina u njezinoj kognitivnoj, emocionalnoj i dimenziji ponašanja. To se čini namjerno kroz svaku fazu školskog života, od učiteljevog primjera, postupanja s pravilima i disciplinom, sadržaja nastavnog plana i programa do sporta.« (Lickona, 2001)

Lickona također pojašnjava:

»Karakterna edukacija odnosi se na proces koji poučava osnovnim etičkim vrijednostima kao što su odgovornost, poštovanje, pravednost, poštenje, briga, te razvija osobne karakterne osobine kao što su integritet, samodisciplina i moralna hrabrost.« (Lickona, 1996)

U knjizi *Jedanaest principa efektivne karakterne edukacije* (*Eleven Principles of Effective Character Education*) Lickona je naveo jedanaest načela čijom primjenom se osigurava njeno uvođenje i realizacija na svim obrazovnim razinama.

Za Michaela Josephsona, osnivača Josephson Institute of Ethics, karakterna edukacija je

»... nastojanje podučavanja etičkih vrijednosti i razvoj karakterističnih osobina koje potiču odgovornost prema samome sebi i drugima.«²

Praktičnu razinu karakterne edukacije ističe udruženje The Character Education Partnership (sada character.org), poznato po tome što educira nastavnike karakterne edukacije i provodi edukativne programe na svim razinama obrazovanja. Udruženje navodi:

»Karakterna edukacija obuhvaća aktivnosti i prakse koje namjerno potiču razvoj moralnih, etičkih i građanskih vrijednosti kod pojedinaca, pridonoseći tako njihovom karakternom rastu.« (character.org)

Za razliku od Aristotela, Lockea, Rousseaua, Mason i Washingtona kod kojih se etička i karakterna edukacija poistovjećuju – bolje reći, kod njih se *apriori* podrazumijeva da će se etičko znanje primijeniti u

² Uz ovu definiciju na Internet stranici tog instituta piše i ovo: »Od 1987. godine, kada ga je Michael Josephson osnovao u čast svojih roditelja, Josephson Institut je proveo programe za više od 100.000 utjecajnih vođa uključujući javne dužnosnike, školske administratore, vojne i policijske časnike, novinare, više korporativne i neprofitne rukovoditelje te suce i odvjetnike. Nastavlja nuditi razne savjetodavne usluge i tečajeve o poslovnoj etici, javnoj upravi, policiji, obrazovanju karaktera i sportskom duhu.« (Josephson Institute of Ethics)

praksi – navedene tri definicije karakterne edukacije ukazuju na razliku između ta dva obrazovna pristupa. Na razini ciljeva razlikuju se po tome što etička edukacija, kako se najčešće spominje, za ciljeve ima stjecanje znanja i razumijevanje etičkih principa i teorija (u nastavnim programima učestalo se navode deontologija, utilitarizam i teorije vrline), razvijanje kritičkog mišljenja i stjecanje moralne osjetljivosti,³ dok karakterna edukacija ima za cilj »usaditi učenicima niz ključnih osobina i vrijednosti poput otpornosti, poštenja, motivacije i poniznosti, koje će im sve pomoći u odraslom životu« (Milson, Mehlig, 2002; Twinkle). Karakterna edukacija ima za »cilj poučavati učenike osobinama za koje se vjeruje da potiču dobar karakter ili vrline« (Milson, 2000) te »karakterna edukacija uključuje učenje djece o osnovnim ljudskim pravima i vrijednostima uključujući poštenje, dobrotu, velikodušnost, hrabrost, slobodu, jednakost i poštovanje« (McBrien, Brandt, 1997). Razradom tih ciljeva uočavaju se razlike u doprinosu moralnom i osobnom razvoju pojedinca tako što etička edukacija pruža teorijski okvir za razumijevanje već spomenutih teorija, načela i drugih etičkih kategorija, dok karakterna edukacija osigurava praktičnu primjenu tih kategorija kroz razvoj pozitivnih osobina ličnosti. Potom, etička edukacija ukazuje na nužnost znanja za donošenje ispravne moralne odluke, a karakterna edukacija pomaže da te odluke postanu dio svakodnevne prakse i ponašanja. Uvažavajući navedeno može se reći da usvojeno znanje i stečene vještine u etičkoj edukaciji prethode karakternoj edukaciji, a da ih je potrebno razlikovati zbog toga da bi se pokazalo da se međusobno dopunjuju i da tek zajedno doprinose cjelovitom razvoju pojedinca upućujući ga na to što je ispravno i poželjno i na želju da djeluje u skladu s ispravnim i poželjnim.

Sredinom 20. st. počeo se koristiti i termin 'kulturno osjetljiva nastava', u literaturi poznata i pod nazivima 'kulturno odgovorna', 'kulturno usklađena', 'kulturno relevantna' i 'međukulturalna nastava'. Povijesna razdoblja u nastanku i razvoju ideje o tom obliku nastave opisala je Deborah A. Harmon, u članku »Culturally responsive teaching though a historical lens: Will history repeat itself?« (Harmon, 2012). Prema tamo napisanom saznajemo da je kulturno osjetljivu nastavu za-

³ Više o ciljevima etičke edukacije u Gosić, 2005.

govarao američki povjesničar Carter Godwin Woodson⁴ u svojoj knjizi *The Mis-Education of the Negro* objavljenoj 1933. godine (Woodson, 1933/2009). U njoj je dokazao da se djeca crnaca ne obrazuju, nego indoktriniraju u američkim školama. Unaprijed im određena inferiorna uloga dobivala je snagu u neopremljenim učionicama, obrazovnom sustavu u kojem im se umjesto dopuštenja da razmišljaju diktiralo kako će i o čemu misliti, u uputama da su manje vrijedni i da se, usprkos visokom obrazovanju i osposobljenosti, ne nadaju zanimanjima i položajima »višega reda«, u diskriminaciji onih koji su uspjeli upisati fakultete i silnoj energiji koju su trebali uložiti da bi pokazali da su jednakopravni s bijelcima u postizanju obrazovnih rezultata. Umjesto da ih potiču na slobodno razmišljanje, iskazivanje ideja i mogućnosti da sudjeluju u rješavanju problema, njihovi su nastavnici pasivno prihvaćali unaprijed određeno svoje mjesto i mjesto njihovih učenika. Uz sve to, isticao je Woodson, u školama se izbjegavalo govoriti o kulturi kojoj pripadaju, vrijednostima koje usvajaju u obiteljima i društvenim zajednicama, o načinima iskazivanja privrženosti i aktivnostima u crkvenoj zajednici. Ukazujući na ovakvo stanje i odnos prema djeci iz druge kulture, Woodson je označio razloge za nastanak kulturno osjetljive nastave.

Geneva Gay, koju se smatra jednom od nasljednica Woodsonove ideje, reći će da se kulturno osjetljiva nastava realizira prema nastavnom planu i programu koji uključuje teme koje istražuju multikulturalna pitanja stvarnoga svijeta koja su relevantna za živote učenika, zatim teme koje stalno potiču i osnažuju učenike za razumijevanje kulturnih različitosti u raznolikom i multikulturalnom društvu te na razumijevanje vlastite kulturne pozadine kao i kulture drugih (Gay, 2002). Konkretnije instrukcije za sadržajnu i metodološku konceptualizaciju kulturno osjetljive nastave navedene su u dijelu teksta pod naslovom »Kulturno osjetljiva nastava i kulturno odgovorno poučavanje«. U vrijeme koje obilježavaju migracije, fluktuacija i zapošljavanje radnika i doseljavanje njihovih obitelji iz različitih zemalja i kultura nužno je poslušati savjete i praktična iskustva teoretičara i nastavnika koji su se u svom radu susretali s osobama čiji se život iz temelja promijenio pro-

⁴ Carter Godwin Woodson (1875. – 1950.) bio je povjesničar, pisac, novinar i utemeljitelj Association for the Study of African American Life and History u kojem je pokrenuo izdavanje časopisa *The Journal of Negro History* (Wikipedia).

mjenom zemlje i kulture iz koje su ponikli. Osmišljavanjem nastavnog sadržaja u kojem će djeca i mladi upoznavati vrijednosti, navike, moral i druge kulturne osobine pripadnika različitih kultura može se postići razumijevanje, tolerancija, empatija i želja da se pomogne onima koji su došli, te osjećaj prihvaćenosti i uvažavanja različitosti kod onih koji su došli. Gledano tako, kulturno osjetljiva nastava trebala bi biti spona između etičke i karakterne nastave, dok bi sva tri obrazovna pristupa međusobno se povezujući i dopunjujući pripremala učenike i studente da postanu etične, kulturno osjetljive i karakterom jake osobe.

Thomas Lickona – utemeljitelj moderne teorije o karakternoj edukaciji

Za Thomasa Lickonu na početku možemo reći da on aktualizira način na koji kultura utječe na sadržaj, metode i modele karakterne edukacije. Prema njegovom mišljenju, nastavni sadržaji mogu steći status karakterne edukacije ukoliko se u njima, u procesu operacionalizacije, ugrade odgovarajući etički principi. To bi, dalje, značilo da etičke principe treba ugraditi u svaki nastavni predmet i kolegij. Razloge za to vidi u brojnim negativnim pojavama i oblicima ponašanja poput mladenačkog nasilja, neiskrenosti (laganje, varanje, krađe), nepoštovanja roditelja, nastavnika i starijih i priznatih autoriteta, okrutnosti prema slabijima od sebe, licemjerja, nepoštivanja profesionalne etike, egoizma praćenog smanjenom osobnom i građanskom odgovornošću, preuranjene seksualne aktivnosti, upotrebe droge, zabrinjavajuće rastuće etičke nepismenosti i zanemarivanja moralnog znanja. Insistira na tome da se karakterna edukacija provodi u određenom kulturnom okruženju kako bi etički problemi i njihova rješenja učenicima i studentima postali jasni i razumljivi, racionalni i prihvatljivi, a karakterne osobine koje se edukacijom žele postići prepoznatljive, bliske i poželjne. Zato nastavni sadržaji etičke naobrazbe u sebi trebaju uključiti spoznaju da su razmišljanje, djelovanje i ponašanje determinirani kulturom u kojoj se promiču odgovarajuće vrijednosti, norme i moralna načela koja utječu na formiranje uvjerenja, stavova, misli i osjećaja kako u definiranju etičkih pojmova i problema, tako i u usmjeravanju postupaka i obrazaca ponašanja, moralnog prosuđivanja i donošenja moralnih odluka. Prema njemu, znanja o društveno prihvatljivom ponašanju, moralnom prosu-

đivanju, odlučivanju i moralnoj hrabrosti, stečena u etičkoj edukaciji, učenicima i studentima predstavljaju polaznu osnovu za oblikovanje dobrog karaktera, osobno i profesionalno djelovanje te za izgradnju humanog društva. Smatrajući da živimo u vremenu u kojem se ne postavlja pitanje hoćemo li provoditi karakternu edukaciju, već kako to učiniti dobro, predložio je jedanaest načela i deset kriterija za koje misli da mogu biti korisni u definiranju i procjeni učinkovitosti karakterne edukacije. Ti principi su: 1. Karakterna edukacija promovira bit etičkih vrijednosti kao temelje dobrog karaktera, 2. Karakter mora biti razumljivo definiran tako da uključuje mišljenje, osjećaje i ponašanje, 3. Efektivna karakterna edukacija zahtijeva namjeran, aktivan i razumljiv pristup koji promovira najvažnije vrijednosti u svim fazama ljudskog života, 4. Škole i fakulteti su zajednice koje iskazuju brigu, 5. Da bi razvili karakter, učenicima i studentima potrebne su mogućnosti za moralno djelovanje, 6. Efektivna karakterna edukacija uključuje značajan i izazovan nastavni plan koji poštuje sve sudionike obrazovnog procesa i pomaže im da uspiju, 7. Karakterna edukacija trebala bi nastojati da razvije unutarnju motivaciju učenika i studenata, 8. Svi zaposlenici škole dijele odgovornost za modeliranje i promicanje dobrog karaktera, 9. U školama bi trebalo uvesti zajedničko vodstvo/tijelo zaposlenih i učenika/studenata, 10. Roditelji i članovi zajednice punopravni su partneri u naporima za izgradnju karaktera i 11. Evaluacijom se ocjenjuje karakter škole, funkcioniranje školske administracije, naponi nastavnika u realizaciji nastavnih programa, kriteriji prema kojima učenici stečenim znanjem i vještinama pokazuju dobar karakter, a škole učinkovitost provođenja karakterne edukacije. U skladu s tim, karakterna edukacija je učinkovita:

- ukoliko se njena dobrobit prepoznaje kod učenika koji su usvojili njene programske sadržaje u usporedbi s učenicima koji to nisu. Potvrda za tu tvrdnju pronađena je u školama čiji su učenici nakon pohađanja programa karakterne edukacije promijenili ponašanje dajući prednost demokratskim vrijednostima i altruizmu u rješavanju sukoba, postižući veću osobnu učinkovitost i smanjenje usamljenosti u školi, te iskazivanjem svidanja i pripadnosti školi;
- ako škole jačaju osjećaj pripadnosti školskoj zajednici. U prilog tome Lickona spominje izjavu Marvina Berkowitza prema kojem je »temeljno načelo karakterne edukacije da škola mora biti zajed-

nica koja iskazuje brigu prema učenicima i njeguje zajedništvo«. Stvaranjem snažnog osjećaja pripadnosti i zajedništva, suglasan je s Berkowitzem Lickona, sprječava se vršnjačka okrutnost čija je posljedica porast nasilja u američkim školama« (Lickona, 2001). Spominje i *Studiju o zdravlju adolescenata* iz 1997. god. (Resnick *et al.*) u kojoj su identificirana dva »zaštitna čimbenika« koji su spriječili tinejdžere da se uključe u samoozljeđujuća ponašanja. Prvi je obiteljska povezanost, osjećaj bliskosti s roditeljima, a drugi je bila povezanost i pripadnost školi i osjećaj bliskosti s ljudima u školi (Lickona, 2001, 12);

- ako u praktičnom ostvarenju programa koristi rezultate znanstvenih i stručnih istraživanja, posebno one koji nude znanja i vještine potrebne za rješavanje sukoba i sporova bez upotrebe sile, zatim vještine vođenja moralne rasprave, moralnog rasuđivanja i donošenja moralnih odluka te rezultate istraživanja koji ukazuju na to da visoka akademska očekivanja zahtijevaju i promiču više zalaganja i truda u postizanju očekivanih rezultata;
- ako se ponašanje u učionici ili cijeloj školi poboljša nakon implementacije programa. Čak i bez grupe za usporedbu može se razumno provjeriti tvrdnja da je ponašanje u školi postalo osjetno bolje nakon implementacije programa karakterne edukacije te da se uloženi trud isplatio;
- ako su rezultati vidljivi kod pojedinog učenika. Promjena u ponašanju i odnosu prema školi, drugim učenicima i nastavnicima i kod samo jednog učenika svjedoči uspjehu programa karakterne edukacije i smislu njegove implementacije;
- ako učenici svjedoče da je karakterna edukacija imala pozitivan učinak na njih. Usprkos subjektivnosti, ta su svjedočanstva važna povratna informacija o korisnosti realiziranog sadržaja i metodologije poučavanja;
- ako mobilizira učenike za razvijanje međusobnih odnosa utemeljenih na vrlinama. Za primjer dobre prakse može se uzeti participativna školska demokracija koja omogućuje učenicima aktivno sudjelovanje u stvaranju pozitivne moralne kulture u školi. Njen glavni ishod je poticanje učenika na razmišljanje: »Ovo je naša škola. Ako imamo problem, trebali bismo ga riješiti«;

- ako pomaže učenicima da iskoriste sve svoje intelektualne i kulturne resurse u donošenju moralnih odluka. Dokazuje to na primjeru rane seksualne aktivnosti i posljedicama koje iz nje proistječu: od povećanog broja maloljetničkih trudnoća i maloljetničkih pobačaja do stalno rastućeg broja novih slučajeva spolno prenosivih bolesti. Uz predočavanje rezultata medicinskih istraživanja o posljedicama tih pojava na fizičko i mentalno zdravlje, Lickona predlaže da se u karakternoj edukaciji, u dijelu u kojem se govori o spolnom odgoju, predstave i religijska stajališta o spolnosti i spolnoj aktivnosti.

Na zamjerke da učenici i studenti u praktičnom djelovanju i u javnosti ne pokazuju da su prošli kroz program karakterne edukacije Lickona odgovara da karakterna edukacija ne eliminira ljudsku prirodu, a da primjena načela i kriterija učinkovitosti u osmišljavanju i realizaciji karakterne edukacije pomaže u postizanju ponašanja definiranog u nastavnim planovima i programima. Uz to, njihovom primjenom poučavanje postaje namjerno i proaktivno, a uvjet za to je da učitelji na svim razinama obrazovanja u svim područjima školskog okruženja njeguju, riječju i primjerom, zajednička očekivanja predviđena karakternom edukacijom.

Školska kultura i karakterna edukacija

Balraj Singh u članku »Character education in the 21st century« (Singh, 2019) upozorava na to da u osmišljavanje programa moralne i karakterne edukacije treba uključiti roditelje te institucije i organizacije u kojima će učenici i studenti nakon obrazovanja profesionalno djelovati. Odgovarajući izazovima 21. stoljeća, škole i fakulteti dužni su izgrađivati i stvarati školsku kulturu unutar koje će, praktičnim odnosom prema učenicima i studentima, iskazivati pravednost, brigu za postizanje uspjeha, pomoć onima koji imaju poteškoće u usvajanju znanja i stjecanju odgovarajućih vještina, razumijevanje za socijalno-emocionalni odnos prema učenju, pronalaziti pozitivne pristupe za intelektualni, društveni, emocionalni i etički razvoj mladih ljudi, usmjeravati mlade da postanu odgovorni te za ostvarivanje dobrobiti društva u kojem žive. Okruženi ubrzanim znanstveno-tehnološkim napretkom i stalno rastućim mogućnostima digitalnog doba učenici i studenti bi u školi i na fakultetu, uz znanja i vještine koje su im potrebne za profesii-

onalni život, razvijali i uvažavali doseg ljudskih osobina poput pravednosti, marljivosti, suosjećanja, poštovanja i hrabrosti. Usporedo s usvajanjem profesionalnog znanja nužnog za profesionalni razvoj, učenici i studenti će u karakternoj edukaciji dobivati smjernice za ponašanje i djelovanje u skladu s etičkim i pravnim normama, poštivanjem prava drugih i različitih, iskazivanjem brige za zajednicu i za opće dobro. Koliko je to moguće ostvarivo Balraj Singh pokazuje na rezultatima projekta kojeg su realizirali Marvin Berkowitz i Melinda Bier i čije su rezultate predstavili u radu pod naslovom »What Works in Character Education«? (Berkowitz, Bier, 2001). Odgovor na pitanje što funkcionira u karakternoj edukaciji tražili su u istraživačkom uzorku od stotinu i devet objavljenih programa karakterne edukacije. Željeli su procijeniti učinkovitost programa, otkriti koje strategije čine programe učinkovitim, pronaći što obrazovne institucije čine u promicanju karakterne edukacije i utvrditi postoji li način na koji se znanje stečeno u učionici provodi u praksi. Saznali su: 1. da su programi učinkoviti ukoliko se realiziraju znanstveno-nastavnim pristupima primjerenim obrazovnoj razini; 2. da se programi karakterne edukacije najčešće realiziraju sa sljedećim pedagoškim strategijama: izravne nastave, interaktivnog učenja, modeliranja i mentorstva te 3. da se karakterna edukacija uobičajeno promovira u društvu osmišljavanjem različitih vidova sudjelovanja učenika u društvenim aktivnostima u zajednici (Berkowitz, Bier, 2001).

Kulturno osjetljiva ili kulturno odgovorna nastava

Kulturno osjetljiva ili kulturno odgovorna nastava, prema mišljenju Rebbece Foster, je

»... korištenje kulturnog znanja, prethodnih iskustava i stilova izvedbe različitih učenika s namjerom da se učenje učini prikladnijim i učinkovitijim za njih. Prepoznatljiva je po tome što nastoji integrirati kulture i iskustva učenika u nastavni plan i program s ciljem da svi učenici imaju priliku za uspjeh i osjećaj pripadnosti.« (Foster, 2018)

U svom projektu »Kulturalno osjetljivo podučavanje: Projekt stručnog usavršavanja« temeljem vlastitog iskustva odgovara na pitanje zbog čega se i kako nastava i praksa poučavanja prilagođavaju kulturi. U projektu je opisala svoj rad s učenicima izbjeglicama iz Somalije. Početni dani rada ukazivali su na to da, iako svi dolaze iz iste države,

pripadaju različitim kulturnim sredinama i imaju različite obrazovne navike. Razmišljanje o vlastitim predrasudama, usmjeravanje razgovora i komunikacije u kojoj neće svi istovremeno govoriti i na sav glas, sjedenje, a ne hodanje kroz učionicu usmjerilo je prve nastavne kore u radu s tim učenicima. Potom je uslijedilo pronalaženje načina rada koji će učenici doživjeti korisnim i svrhovitim, te u kojem će se moći sagledati i ocijeniti usvajanje znanja i stjecanje vještina. Pomoć je pronašla u iskustva Montessori poučavanja kojeg karakterizira usvajanje znanja i rada tempom koji odgovara svakom učeniku ponaosob, STEAM području koje kombinira znanost, tehnologiju, inženjerstvo, umjetnost i matematiku te projektnom radu prepoznatljivom po tome što školu čini sličnijom stvarnom životu i koji učenicima nudi autentičan, stvaran svijet i njima bliska iskustva učenja. Kombinacijom tih pristupa postigla je to da učionica postane prostor raznolikosti, da se u njemu priznaje kulturno naslijeđe, poštuju obiteljske vrijednosti, osnažuje učenike da budu ponosni na kulturu iz koje potječu te da usvojene kulturne vrijednosti, navike i običaje žele pokazati i podijeliti s drugima (Foster, 2018, 16).

Geneva Gay, koja se smatra jednom od suvremenih utemeljiteljica kulturno osjetljive nastave, u knjizi *Kulturalno osjetljiva nastava: teorija, istraživanje i praksa* (2001) podcrtava da su nastavnikova uvjerenja ključna polazišta kulturno osjetljive nastave jer se nastavnici u nastavi ponašaju sukladno s uvjerenjima koja imaju u odnosu na pripadnike različitih kultura. Svjesni vlastitih pristranosti obvezni su raditi na njihovom smanjenju, kao i razumijevanju individualne i kulturne pozadine svojih učenika, poštovati ih i uključiti u školski život. Nastavnik je najodgovorniji pokazivati da učionica može i treba biti stvarni prostor u kojem dolazi do izražaja uvažavanje i poštovanje kulturnih različitosti, jezika, tradicije i vrijednosti učenika. Način je to kojim učenicima pomažu razviti svijest o društvenim nepravdama i osnaživati ih da u njima ne sudjeluju. To je put kojim se učenicima razvija svijest o raznolikosti koja ih okružuje i uče se cijeniti i poštivati različite perspektive, kritički promišljati o društvenim strukturama, socijalnoj pravdi, stereotipima, predrasudama i diskriminaciji. U realizaciji takvog nastavnog plana mogu se primjenjivati one tehnike poučavanja u kojima će se simulirati kulturne različitosti, poticati osjećaj vrijednosti i pripadnosti raznolikom društvenom okruženju. Gay posebno preporučuje suradnič-

ke projekte, interaktivne metode učenja i strategije koje potiču kritičko razmišljanje i razumijevanje moći stečenog znanja. Nastavnici su odgovorni za to da učenici dožive učionicu kao mjesto u kojem spremno dijele svoje priče, mišljenja, stavove i pogreške, a školu kao okruženje u kojem se svi učenici osjećaju prihvaćeno i imaju jednake prilike za učenje i napredak. Slijedom navedenog može se zaključiti da kulturno osjetljiva nastava na društvenoj razini ostvaruje svoju ulogu tako što otvara i stvara prostor za izgradnju mostova između različitih kultura i svjetova, čime integrira kulturne raznolikosti, dok na individualnoj razini učenicima omogućava iskazivanje vlastitog identiteta, pripadnost zajednici, razmišljanje sukladno vrijednostima i uvjerenjima u kojima su odgajani i stasali te stvaranje osjećaja prihvaćenosti i samopoštovanja koji slobodno mogu ispoljavati u ponašanju i interakciji s drugima.

Karakterna edukacija i kultura visokog obrazovanja

The Jubilee Centre for Character and Virtues Sveučilišta u Birminghamu izradio je dokument u kojem nudi sadržajno-metodološki okvir za implementaciju i realizaciju karakterne edukacije na sveučilišnoj razini. Nastao je s namjerom pomoći sveučilištima da artikuliraju i strukturiraju svoju misiju kako bi unaprijedili karakterne osobine koje žele razviti kod svojih studenata. Zasnovan je na ideji da se vrijednost sveučilišnog obrazovanja ogleda u osobnom razvoju studenata i njihovom doprinosu dobrobiti društvu kako za vrijeme, tako i nakon studiranja. Polazeći od toga da sveučilišta na svojim Internet stranicama sve više ističu namjeru za razvijanje osobina potrebnih za snalaženje u četvrtoj industrijskoj revoluciji i u društvu koje se brzo mijenja, autori dokumenta istraživali su u kojoj mjeri ishodi usvajanja znanja i stjecanja vještina – navedeni u nastavnim planovima pod rubrikom ishodi poučavanja – pouzdano govore o poučavanju koje studente priprema za život nakon fakulteta, što se od studenata očekuje i kakve osobe trebaju postati. Potom,animalo ih je koje vrijednosti danas traže poslodavci od diplomiranih studenata. Trebaju li danas poslodavcima diplomanti koji se isključivo fokusiraju na znanje i vještine za ostvarivanja karijere i ekonomske vrijednosti profesije ili im trebaju stručnjaci koji, uz svoje profesionalno usmjerenje, posjeduju znanja i vještine potrebne za široki raspon poslova koji ih očekuju na tržištu rada? U nadi da će uspješno

odgovoriti na ova pitanja i ukazati na to što je potrebno promijeniti u obrazovanju studenata, autori dokumenta pošli su od sljedeće tvrdnje: poslodavcima su potrebni autonomni i etički orijentirani stručnjaci spremni prihvatiti nove izazove koje kreiraju brze promjene u poslovanju i brza prilagodljivost novonastalim poslovnim situacijama. Za obrazovanje takvih profesionalaca sveučilištima je potreban filozofski i praktično djelotvoran konceptualni okvir. Iz navedenog dokumenta preuzimamo sadržajni i metodološki koncept i sažimamo ga u sljedeće smjernice:

- Znanja koja studenti stječu tijekom studiranja nisu dovoljna za uspješno snalaženje u svijetu rada, za uspjeh u karijeri te za aktivni doprinos društvu i javnom dobru. Imajući u vidu da studenti dolaze na sveučilišta s definiranim osobnim željama i usvojenim vrijednostima potrebno je osmisliti takav nastavni program u kojem će se odgovarajućim sadržajnim i metodološkim pristupima moći utjecati na razvijanje moralnih, građanskih i intelektualnih vrlina studenata te ukazivati im koliko su one važne za njihov individualni karakterni razvoj i doprinos izgradnji zdravog, pravednog i uspješnog društva.
- Moto, gotovo svih sveučilišta, je isticanje kritičkog mišljenja i etičkog obrazovanja studenata. Vrline poput istinoljubivosti, milosrđa, marljivosti, uslužnosti, mudrosti, pravde i sl., sve češće se javno spominju u svečanim ceremonijama dodjele diploma i upućivanja diplomanata u profesionalni život. Time sveučilišta žele svjedočiti da njihovi profesionalci odlaze u život u kojem neće dopustiti da temeljne etičke i karakterne osobine budu potisnute tehnološkim napretkom i razvojem.
- Sveučilišta se danas suočavaju s dva krupna izazova. Prvi je iskazivanje opravdanosti i vrijednosti obrazovanja koje pružaju u odnosu na očekivanja studenata i društva koje ih subvencionira. Stoga proklamirani i očekivani ishodi učenja moraju u sebi integrirati korist koju će studenti ostvariti nakon studiranja i dobrobit koju od njih očekuje lokalna, nacionalna i globalna zajednica. Drugi izazov je stvaranje kulture visokog obrazovanja u kojoj se vrijednost ne mjeri samo cijenom studiranja i opredjeljenjem studenata za diplome koje će im omogućiti bolje plaćene poslove. Rješenje za ovaj iza-

zov je u stvaranju sveučilišne kulture koja potiče želju studenata da razviju svoj karakter, napreduju u svojim karijerama i promiču dobrobit društva.

- Prisutno je snažno procjenjivanje doprinosa profesionalnog znanja općem dobru, dok se istovremeno snažno podcjenjuje ideja da se na sveučilištima oblikuju, izražavaju i njeguju građanske vrline. Zbog toga treba jasno istaknuti ulogu i doprinos sveučilišta u oblikovanju intelektualnog i građanskog aspekta karaktera. Unutar intelektualnog aspekta karaktera treba naglasiti razvijanje intelektualnih vrlina prepoznatljivih u kritičkom razmišljanju i akademskom poštenju. U njima se iskazuje temeljno obilježje visokog obrazovanja – potraga za znanjem, razumijevanje stečenog znanja, kritičko i pošteno procjenjivanje dokaza i argumenta različitih vrsta. Građanski aspekt karaktera usmjeren je na obrazovanje nove generacije odgovornih građana i njemu pripada njegovanje građanskih vrlina. Odgovornost i društvena pravda, poštovanje u komuniciranju s onima s kojima se slažu i s onima kojima se ne slažu, kreativnost i razboritost u dobrom prosuđivanju potrebno je svim profesionalcima koliko za formuliranje hipoteza, procjenjivanje dokaza, osmišljavanje argumenta, izvođenje zaključaka iz složenih analiza ili rasprava, toliko i za svakodnevne neprofesionalne aktivnosti. Pri tome ne treba zanemariti da se uslužnost, uljudnost i ljubaznost jasno prepoznaju u javnosti i javnom prostoru te povezuju s profesijom i stečenim obrazovanjem. Uz to, u ovisnosti o profesijama koje obrazuju, fakulteti razvijaju i njeguju specifične vrline nužno potrebne studentima za njihovu buduću profesiju. Tako je suosjećanje važno za buduće zdravstvene djelatnike, dok su kreativnost i ustrajnost neophodni za ambiciozne poduzetnike. Intelektualni i građanski aspekti karaktera povezani su s vrlinama koje život čine dobrim, a društvo naprednim. Riječ je o moralnim vrlinama kao što su pravednost, hrabrost, milosrđe, poštenje, poniznost i suosjećanje. Primjenu intelektualnih, građanskih i moralnih vrlina u praksi osiguravaju vještine ponašanja i psihološki kapaciteti kao što su dosljednost, ustrajnost, suradnja i samopouzdanje. Samo htijenje da se djeluje u skladu s moralnom vrlinom nije dovoljno. Primjerice, samopouzdanje je potrebno da se djeluje i ponaša sukladno moralnoj vrlini, dok je dosljednost nužna za oporavak od neuspje-

ha i ponovni povratak moralnoj vrlini. Sva tri aspekta karaktera i njime pripadajuće vrline i vještine integriraju se na sveučilišnoj razini u praktičnu mudrost. U njoj je sadržana sveukupna kvaliteta znanja i postignuta vrijednost obrazovanja. Živjeti s praktičnom mudrošću podrazumijeva učenje iz iskustva, kritičko promišljanje, prosuđivanje i donošenje odluka, spremnost za uvažavanje različitosti, stalnu i aktivnu potragu za onim što je ispravno i dobro.

O karakternoj edukaciji na sveučilišnoj razini govore rezultati istraživanja provedenog u Turskoj (Silay, 2013). Anketi su se u najvećem broju odazvali nastavnici i studenti iz područja odgojnih i obrazovnih znanosti, zatim iz humanističkih i ekonomsko-upravnih znanosti, a najmanji broj je bio iz područja tehničkih, odnosno, inženjerskih znanosti. Među odgovorima dobivenim od nastavnika izdvajamo sljedeće: 1. najveći broj njih iz pedagoških znanosti odgovorilo je da je prilično kasno početi s karakternom edukacijom na sveučilištu te da karakternu edukaciju treba provoditi na svim razinama uključujući sveučilišnu; 2. najveći broj ispitanika iz područja umjetnosti i znanosti smatralo je da je obitelj najvažniji element u karakternoj edukaciji; 3. nastavnici iz područja umjetnosti i znanosti, ekonomsko-upravnih i inženjerskih znanosti odgovorili su da sadržaji etike i filozofije moraju biti obvezni za sve studente na sveučilištu, dok na to pitanje nisu dobiveni odgovori nastavnika obrazovnih znanosti; 4. najviše nastavnika iz područja pedagoških znanosti odgovorilo je da se karakterna edukacija može provoditi i u izvannastavnim aktivnostima poput seminara, društvenih i sportskih aktivnosti; 5. nastavnici pedagoških znanosti, iz područja umjetnosti i humanistike bili su suglasni s mišljenjem da su nevladine organizacije također zadužene za karakternu edukaciju. Od studenata dobiveni su sljedeći odgovori: 1. najviše njih s pedagoških fakulteta izjavilo je da karakternu edukaciju treba provoditi na sveučilištima, da veliku ulogu u karakternoj edukaciji imaju njihovi nastavnici, da karakternu edukaciju treba provoditi tijekom studija, potom da se karakterna edukacija treba provoditi i u izvannastavnim aktivnostima i da karakternu edukaciju treba uključiti u nastavni plan i program; 2. najviše studenata iz područja umjetnosti i humanistike smatralo je da karakternu edukaciju treba provoditi na sveučilištima, dok je najveći broj studenata iz područja tehničkih i inženjerskih znanosti izjavilo da karakternu edukaciju treba provoditi tijekom studija.

Ishodi poučavanja karakterne i kulturno osjetljive edukacije

Sličnosti i razlike između karakterne i kulturno osjetljive edukacije vidljive su u definiranju ishoda poučavanja jer s njima postaje jasno s kojim znanjem, vještinama i kompetencijama učenici i studenti napuštaju škole i fakultete. Iz do sada navedenog uočava se da se ova dva nastavna pristupa međusobno nadopunjuju u promicanju vrijednosti poput poštovanja, poštenja, empatije, pravde i odgovornosti za pripadnike drugih i različitih kultura; u nastojanju da se stečena znanja i vještine implementiraju u međukulturnoj komunikaciji i odnosu prema pripadnicima različitih kultura te u osposobljavaju učenika i studenta da postanu aktivni i odgovorni članovi društva. Polazeći od toga, postavlja se pitanje od čega treba krenuti u definiranju ishoda poučavanja karakterne i kulturno osjetljive edukacije? Prije svega od saznanja da se učenici i studenti kulturno i karakterno formiraju i izvan obrazovnog sustava u obiteljskoj kulturi, u socijalizaciji s vršnjacima i usvajanjem pravila ponašanja zajednice u kojoj stanuju, institucija u koje se upućuju radi ostvarivanja određene potrebe ili zadovoljavanja nekog interesa, da kulturno odrastanje nije fiksno i nepromjenljivo, da se mijenja ovisno o iskustvu, vrijednostima i pravilima zajednice u kojoj participiraju, socijalnim interakcijama koje ostvaruju, okruženju za učenje, međusobnom druženju, te brojnim vanjskim utjecajima od medijskih do političkih i ideoloških. Imajući to u vidu, predlaže se da ishodi karakterne edukacije u osnovnoj školi budu fokusirani na prepoznavanje važnosti moralnih, etičkih i socijalnih vrijednosti u svakodnevnom životu. Na praktičnoj razini to bi značilo da učenici prepoznaju poštenje, pravедnost, odgovornost, poštovanje, ljubaznost i suosjećanje kao moralne i etičke vrijednosti, zatim prepoznaju i uočavaju vlastitu vrijednost, počinju izgrađivati povjerenje u sebe, počinju razumijevati važnost stjecanja i razvijanja radnih navika, organiziranosti i upravljanja radnim i slobodnim vremenom te uočavati važnost komunikacijskih vještina za uspostavljanje i razvijanje odnosa s vršnjacima i odraslima. U kulturno osjetljivoj nastavi učenici osnovnih škola počinju: prepoznavati, cijeniti i poštovati kulturne razlike među svojim vršnjacima i odraslima, razvijati osnovne vještine za izgradnju odnosa s drugim ljudima, prepoznavati stereotipe, predrasude i diskriminaciju te njihove štetne posljedice. U srednjim školama ishodi karakterne edukacije trebali bi biti usmjereni na produblјivanje znanja o moralnim i etičkim vrijednostima, razlozi-

ma nastanka etičkih dilema i važnosti uključivanja kritičkog mišljenja u njihovo rješavanje; na unapređenje znanja o dijalogu, timskom radu, pregovaranju i rješavanju sukoba, važnosti uključivanja u društvene aktivnosti, na stjecanje znanja o odnosu prema izazovima koji se pred njih postavljaju i promišljanju o vlastitom doprinosu u njihovom rješavanju. U kulturno osjetljivoj nastavi učenici srednjih škola upotunjavaju svoja znanja o vlastitom i kulturnom identitetu drugih, kritički promišljaju o društvenoj pravdi i praktičnim oblicima nepravde, zlostavljanja i nasilja prema pripadnicima različitih kultura; uočavaju važnost poštivanja kulturnih normi i obrazaca ponašanja i djelovanja; potiču se na aktivnosti koje promiču prava za sve članove zajednice; prepoznaju utjecaj globalizacije na lokalne, nacionalne i internacionalne kulturne promjene i njima pripadajuće perspektive. Na sveučilišnoj razini ishodi karakterne edukacije trebali bi iskazivati etičke kompetencije i karakterna svojstva nužna za ostvarivanje profesionalnih i društvenih uloga.

S obzirom na raznolikost profesija za koje se studenti osposobljavaju, ishodi karakterne edukacije u jednom dijelu kurikuluma trebali bi biti jedinstveni za sve profesije, dok bi u drugom dijelu naglašavali specifičnosti karakternih osobina koji bi trebali iskazivati profesionalci u obavljanju svoje profesije. Zato bi se ovaj drugi dio razlikovao za studente medicinskog u odnosu na studente ekonomskog fakulteta. Zajedničke ishode karakterne edukacije na sveučilišnoj razini pronalazimo u obvezi fakulteta da u pripremanju studenata za profesionalne izazove primjene sadržaje i metodologiju obrazovanja koji će studentima omogućiti da postanu moralno i etički odgovorni te karakterom prepoznatljivi profesionalci. To znači da u profesionalnom okruženju, u odnosu među kolegama, partnerima i klijentima kao i u odnosu sa svima s kojima dolaze u kontakt akademski obrazovani profesionalci prvo trebaju svjedočiti izgrađenim etičkim integritetom. Prepoznaje se to po tome što praktični odnos prema drugima, prosuđivanje i donošenje etičkih odluka zasnivaju na etičkim vrijednostima i načelima profesionalnog djelovanja, zatim, što vode i razvijaju dijalog i stil rada unutar kojeg dolazi do izražaja spremnost za timski rad, uključivanje u donošenje odluka i preuzimanje odgovornosti za posljedice donesenih odluka. Da bi se lakše nosili s posljedicama dinamičnog profesionalnog i poslovnog svijeta, jedan od ishoda trebao bi ih usmjeriti na razvijanje

samodiscipline i usvajanje znanja i vještina za konstruktivno rješavanje sukoba i konflikata.

Prethodna napomena o zajedničkim i različitim ishodima karakterne edukacije na sveučilišnoj razini odnosi se i na ishode kulturno osjetljive sveučilišne edukacije. U cilju osposobljavanja studenata za život u globaliziranom i kulturno raznolikom svijetu svi fakulteti bi svoje nastavne programe trebali osmisliti tako da studenti, za vrijeme i nakon studiranja, u svom osobnom životu i profesionalnom okruženju praktično iskazuju razumijevanje i poštovanje prema kulturnom nasljeđu i promicanju kulturne inkluzivnosti, da se suprotstavljaju stereotipima, predrasudama i diskriminaciji, da zagovaraju prava pripadnika različitih kultura i interakciju različitih kultura i društava u globalnom svijetu. Mišljenje o zajedničkim i različitim ishodima karakterne i kulturno osjetljive edukacije na sveučilišnoj razini potkrepljujemo prijedlogom ključnih ishoda za studente medicinskih i ekonomskih fakulteta. U karakternoj edukaciji budući medicinski profesionalci trebali bi stjecati i razvijati sposobnost za: iskazivanje emocionalne podrške za potrebe i patnju pacijenata, donošenje etičkih odluka i rješavanje etičkih dilema, strpljenje i toleranciju prema pacijentima čija se stajališta o njihovoj bolesti i situaciji značajno razlikuju od profesionalnog stajališta medicinskih profesionalaca, za propitivanje vlastitog rada i odnosa prema pacijentima koji iz različitih razloga ne prihvaćaju preporučenu terapiju i dijagnozom uvjetovano ponašanje, upravljanje stresom i održavanje vlastitog zdravlja, te za preuzimanje odgovornosti za edukaciju o javnozdravstvenim problemima i promicanje zdravlja u zajednici. U kulturno osjetljivoj nastavi budući medicinski profesionalci trebali bi steći kompetencije za uspostavljanje i razvijanje odnosa s pacijentima iz različitih kultura. U tom smislu ključni ishodi ove nastave trebali bi biti usmjereni na: pružanje zdravstvene skrbi prilagođene potrebama pacijenata pripadnika različitih kultura, odnosno, na razumijevanje utjecaja različitih kulturnih vrijednosti, vjerovanja, običaja i ponašanja prema bolesti i zdravlju i, posljedično, na prihvaćanje predloženih medicinskih postupaka; propitivanje postojanja stereotipa, predrasuda i diskriminacije prema pacijentima čije ponašanje, uvjetovano kulturnim nasljeđem, medicinski djelatnici ne razumiju; te na rad i promicanje zdravlja u zajednicama koje su posebno osjetljive na vlastiti kulturni identitet. Ishodi karakterne edukacije koji bi trebali naglasiti karakterne

osobnosti budućih ekonomista, menadžera i stručnjaka u poslovanju trebali bi uključiti: primjenu etičkih standarda u odnos i ponašanje prema svim klijentima, partnerima i dionicima u poslovanju; razumijevanje posljedica ekonomskih odluka na svim razinama organiziranja društva i prema društveno osjetljivim grupacijama; otvorenost za promjene i inovacije u gospodarskom sustavu; kreiranje i prihvaćanje odgovornost u predloženim poslovnim pothvatima; transparentnost i odgovornost u odnosu prema zaposlenima, klijentima, partnerima i društvu, te razumijevanje i objašnjenje globalnih ekonomskih trendova i njihovih posljedica na gospodarski razvoj i svakodnevni život. Na drugoj strani ključni ishodi kulturno osjetljive nastave na ekonomskim fakultetima trebali bi budućim ekonomskim profesionalcima omogućiti: razumijevanje poslovanja uvjetovanog različitim kulturnim normama i poslovnim običajima; poštovanje različitih kulturnih pristupa i perspektiva u gospodarskom sustavu; snalaženje u suočavanju sa stereotipima i predrasudama u kulturom uvjetovanim poslovnim situacijama te razumijevanje i uvažavanje kulturnih utjecaja na strateške ciljeve, poslovnu praksu, gospodarstvo i utvrđivanje zakonitosti globalnog tržišta.

Zaključak

Etička i karakterna edukacija su dvije povezane i komplementarne komponente obrazovanja koje zajedno doprinose moralnom i osobnom razvoju pojedinca. Prožimaju se i dopunjuju tako što se etičkom edukacijom stječu znanja, vještine i kompetencije koje pomažu razumjeti etičke vrijednosti, norme, načela i ostale etičke dimenzije te tako što se u etičkoj edukaciji učenici i studenti osposobljavaju za donošenje etički ispravnih odluka, dok se karakternom edukacijom stvaraju pretpostavke za praktičnu primjenu ishoda stečenih u etičkoj edukaciji te tako što se u karakternoj edukaciji razvija svijest o tome koliko je važno i korisno da usvojeno znanje i stečene vještine u etičkoj edukaciji postanu dio njihove svakodnevne prakse i ponašanja. Ova dva obrazovna pristupa s kulturom povezuje kulturno osjetljiva edukacija i njoj pripadajuća nastava čiji je primarni cilj osposobljavanje učenika i studenata za snalaženje i djelovanje u globalnom i multikulturnom društvu. Za razliku od etičke edukacije čije se sadržajne i metodološke perspektive istražuju i primjenjuju preko četrdeset godina, karakterna i

kulturno osjetljiva edukacija tek trebaju dobiti pedagoški okvir unutar kojega će doći do izražaja usmjeravanje učenika i studenata na praktičnu primjenu usvojenog znanja i vještina, prihvaćanje i integriranje kulturnih različitosti u osobnom i profesionalnom životu te u društvenim aktivnostima. Implementacijom sva tri obrazovna pristupa na teorijskoj razini grade se temeljni stupovi za razumijevanje i razvoj kulture, a na praktičnoj razini učenici i studenti pripremaju se da postanu etički osviještene, kulturno osjetljive i osobe čije se karakterne osobine, u susretu s mnogostrukim životnim izazovima, prepoznaju po dosljednosti u primjeni etičkih načela, samodisciplini i samokontroli, otvorenosti prema drugima i različitim te spremnosti za odgovorno sudjelovanje u multikulturnom društvu. Konačno, integracijom sva tri pristupa u obrazovni proces formiraju se osobni i profesionalni profili učenika i studenta, kao i kultura koja će proisteći iz primjene onoga što je usvojeno u školama, u učionicama i na fakultetima.

Literatura

- Aristotel (1998), *Politika*, Biblioteka Epistema, Zagreb: Globus, Sveučilišna naklada Liber.
- Marvin Berkowitz, Melinda Bier (2001), *What Works in Character Education?*. Dostupno na: <https://wcharacter.org/wp-content/uploads/2023/10/what-works-in-CE-1.pdf>, pristup 20. 7. 2024.
- Character Education. Report of the Committee on Character Education of the National Education Association, Washington Government Printing Office*, 1926. Dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED541955.pdf>, pristup 1. 2. 2024.
- Character Education in Universities. A Framework for Flourishing*, The Jubilee Centre for Character and Virtues, University of Birmingham. Dostupno na: www.jubileecentre.ac.uk, pristup 1. 6. 2024.
- Rebecca Foster (2018), »Culturally responsive teaching: A professional development project«, *School of Education Student Capstone, Projects*, 268. Dostupno na: https://digitalcommons.hamline.edu/hse_cp/268, pristup 23. 5. 2024.
- Geneva Gay (2002), »Culturally responsive teaching, theory, research, and practice«, *Journal of Teacher Education*, 53(2), str. 106–116. <https://doi.org/10.1177/0022487102053002003>
- Nada Gosić (2005), *Bioetička edukacija*, Zagreb: Pergamena.
- Deborah A. Harmon (2012), »Culturally responsive teaching through a historical lens: Will history repeat itself?«, *Interdisciplinary Journal of Teaching and*

- Learning*, 2(1), str. 12–22. Dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1056428.pdf>, pristup 6. 8. 2024.
- Boris Kalin (1982), *Povijest filozofije*, Zagreb: Školska knjiga.
- Thomas Lickona (1996), »Eleven principles of effective character education«, *Journal of Moral Education*, 25(1), str. 93–100. <https://doi.org/10.1080/0305724960250110>
- Thomas Lickona (2001), »What is effective character education?«, The Stony Brook School Symposium on Character, October 6, 2001, u: Marvin Berkowitz, Melinda Bier, *What Works in Character Education?*. Dostupno na: <https://wichearacter.org/wp-content/uploads/2023/10/what-works-in-CE-1.pdf>, pristup 20. 7. 2024.
- Charlotte M. Mason (1923), *Some studies in the formation of character* (2. izdanje), London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., ltd. Dostupno na: https://dn720005.ca.archive.org/0/items/some-studies-in-the-formation-of-character/Some_studies_in_the_formation_of_charact.pdf, pristup 1. 8. 2024.
- Lynn J. McBrien, Ronald S. Brandt (1997), *The language of learning: A guide to education terms*, Alexandria, Va.: Association for Supervision and Curriculum Development. Dostupno na: <https://archive.org/details/languageoflearning0000mcbr>, pristup 25. 5. 2024.
- Andrew J. Milson (2000), »Social studies teacher educators' perceptions of character education«, *Theory & Research in Social Education*, 28(2), str. 144–169. <https://doi.org/10.1080/00933104.2000.10505902>
- Andrew J. Milson, Lisa M. Mehlig (2002), »Elementary school teachers' sense of efficacy for character education«, *The Journal of Educational Research (Washington, D.C.)*, 96(1), str. 47–53. <https://doi.org/10.1080/00220670209598790>
- Nur Silay (2013), »Character education at universities«, *Journal of Educational and Social Research*, 3(1), str. 43. Dostupno na: <https://www.richtmann.org/journal/index.php/jesr/article/view/12096>, pristup: 1. 8. 2024.
- Balraj Singh (2019), »Character education in the 21st century«, *Journal of Social Studies*, 15(1), str. 1–12. <https://doi.org/10.21831/jss.v15i1.25226>
- The Josephson Institute of Ethics. Dostupno na: <https://josephsoninstitute.org/>, pristup: 18. 1. 2024.
- The Jubilee Centre for Character and Virtues (2017), *A Framework for Character Education in Schools*. Dostupno na: <https://uobschool.org.uk/wp-content/uploads/2017/08/Framework-for-Character-Education-2017-Jubilee-Centre.pdf>, pristup 3. 5. 2024.
- The Jubilee Centre for Character and Virtues, *Character Education in Universities. A Framework for Flourishing*. Dostupno na: www.jubileecentre.ac.uk, pristup 1. 6. 2024.
- Twinkl, »What is Character Education?«. Dostupno na: <https://www.twinkl.hr/teaching-wiki/character-education>, pristup 1. 5. 2024.
- Booker T. Washington, *Up from Slavery. An Autobiography*. Dostupno na: <https://www.gutenberg.org/files/2376/2376-h/2376-h.htm>, pristup 1. 8. 2024.

Carter Godwin Woodson (1933/2009), *The Mis-Education of the Negro, The Journal of Pan African Studies*. Dostupno na: <http://www.jpanafrican.org/ebooks/3.4eBookThe%20Mis-Education.pdf>, pristup 27. 7. 2024.

Wikipedia, »Carter G. Woodson«. Dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Carter_G._Woodson, pristup 24. 5. 2024.

CHARACTER EDUCATION AND CULTURE

Nada Gosić

The article aims to clarify the interconnection between character education and culture, as well as the influence they exert on each other. Starting from the definition of character education by Thomas Lickona, the founder of modern character education theory, the article explores the place and concept of character education in contemporary education, emphasizing the complementarity of ethical and character education, and a holistic and integrated approach that promotes moral values, ethics, and social competencies as components of cultural values. Culturally responsive teaching has created space for itself with the goal of highlighting the necessity of preparing students for life in a globalized world and explaining its role in connecting character education and culture. In order to encourage discussion on the relationship between ethical, character, and culturally responsive teaching, the final part of the article proposes key outcomes for all three educational approaches for elementary and secondary schools as well as for universities.

Keywords: *culture; ethical education; character education; culturally responsive teaching; multiculturalism*